

Boris Kršev
SRBI I SRBIJA U VREMENU I PROSTORU

Biblioteka ISTORIJA

Urednik

Zoran Kolundžija

Recenzenti:

Prof. dr Mihael Antolović

Pedagoški fakultet, Sombor

Prof. dr Slobodan Bjelica

Filozofski fakultet, Novi Sad

BORIS KRŠEV

SRBI I SRBIJA
U VREMENU I PROSTORU

PROMETEJ
Novi Sad, 2021.

Copyright © by Boris Kršev® 2020

SRBI I SRBIJA U VREMENU I PROSTORU

Ova knjiga u celini ili u delovima ne sme se umnožavati, preštamovati ili prenositi u bilo kojoj formi ili bilo kojim sredstvom bez dozvole autora ili izdavača, niti može biti na bilo koji drugi način ili bilo kojim drugim sredstvom distribuirana ili umnožavana bez njihovog odobrenja. Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač po odredbama Zakona o autorskim pravima.

SADRŽAJ

Predgovor	11
1. SRBI I SRBIJA U SREDNJEM VEKU	
1.1. NASTANAK I RAZVOJ SRPSKE DRŽAVE	15
1.1.1. Dolazak i pozicioniranje srpskih plemena na Balkan	15
1.1.2. Država kao patrimonija	16
1.1.3. Srbija u doba Nemanjića	18
1.1.4. Srbija na vrhuncu moći – Dušanovo carstvo	22
1.1.5. Slabljenje srpske srednjovekovne države	24
1.1.6. Srpski „ostaci ostataka” – Srbija kao despotovina	25
1.2. DRUŠTVENI STALEŽI I NJIHOVA PRAVA	27
1.2.1. Struktura srpskog srednjovekovnog društva	27
1.2.2. Izvori srpskog srednjovekovnog prava	29
1.3. DUŠANOV ZAKONIK	32
1.3.1. Osnovne karakteristike Dušanovog zakonika	32
1.3.2. Krivica i kazna u Dušanovom zakoniku	33
1.3.3. Stvarno i porodično pravo u Dušanovom zakoniku	35
1.3.4. Sudovi i sudski postupak u Dušanovom zakoniku	36
2. SUMRAK SRBIJE - SRBI BEZ DRŽAVE	
2.1. ŽIVOT “NA SVOM” – POD OSMANSKIM CARSTVOM	38
2.1.1. Privikavanje na tursku vlast	38
2.1.2. Osnivanje Vojne granice - Serhata	40
2.1.3. Kruna turskih privilegija – obnova Pečke patrijaršije	42
2.2. ŽIVOT “NA TUĐEM“ - POD UGARSKOM I AUSTRIJOM	43
2.2.1. Srpski despoti i migracije Srba u Južnu Ugarsku	43
2.2.2. Osnivanje Vojne granice - Krajine	45
2.2.3. Migracije Srba na prostore Vojne granice – Krajine	47
2.2.4. Kruna austrijskih privilegija - <i>Statuta Valachorum</i>	50
3. SRPSKO VOJVODSTVO U UGARSKOJ	
3.1. VELIKA SEOBA SRBA I PRVE PRIVILEGIJE	54
3.2. TEREZIJANSKE REFORME	59
3.3. TEMIŠVARSKI SABOR	63
3.4. REVOLUCIJA 1848. I SRPSKI POKRET U UGARSKOJ	65
3.5. VOJVODSTVO SRBIJA I TAMIŠKI BANAT	68
3.6. BLAGOVEŠTENSKI SABOR	72
3.7. POLOŽAJ SRBA NAKON NAGODBE 1867.	73

4. “VOSTANI SERBIJE”

4.1. BORBA ZA AUTONOMIJU - SRPSKI USTANCI	77
4.1.1. Kočina krajina	77
4.1.2. Prvi srpski ustanak	79
4.1.3. Drugi srpski ustanak	83
4.1.4. Sultanovi hatišerifi i potvrda srpske autonomije	85
4.2. SRBIJA KAO VAZALNA KNEŽEVINA	87
4.2.1. Sretenjski ustav iz 1835.	87
4.2.2. Turski ustav iz 1838.	90
4.2.3. Zakonodavna delatnost Ustavobranitelja	92
4.2.4. Povratak Obrenovića - druga Miloševa vladavina.....	96
4.2.5. Reforme Mihaila Obrenovića	98
4.2.6. Vlast Namesnika i Namesnički ustav iz 1869.....	101

5. SRBIJA KAO NEZAVISNA DRŽAVA

5.1. BERLINSKI KONGRES 1878.	105
5.2. VLADAVINA MILANA OBRENOVIĆA I USTAV IZ 1888.	109
5.3. VLADAVINA ALEKSANDRA OBRENOVIĆA I USTAV IZ 1901. ...	113
5.4. MAJSKI PREVRAT I USTAV IZ 1903.	117
5.5. POVRATAK KARADORĐEVIĆA - VLADAVINA PETRA I	119
5.6. SARAJEVSKI ATENTAT	123

6. SRBI I SRBIJA U PRVOJ JUGOSLAVIJI

6.1. RATNI CILJEVI SRBIJE U VELIKOM RATU	126
6.1.1. Srbija 1914-1916 – <i>per astra ad aspera</i>	126
6.1.2. Srbija 1917-1918 – <i>per aspera ad astra</i>	131
6.1.3. Prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji	137
6.1.4. Prisajedinjenje Crne Gore Kraljevini Srbiji	140
6.1.5. Ujedinjenje Države SHS i Kraljevine Srbije	141
6.2. DRUŠTVENO-POLITIČKI ŽIVOT U KRALJEVINI SHS	142
6.2.1. Vreme provizorijuma	142
6.2.2. Međunarodno priznanje i utvrđivanje granica Kraljevine SHS ..	146
6.2.3. Agrarna reforma i kolonizacija	149
6.2.4. Unifikacija novca i poreskog sistema	151
6.2.5. Planiranje budžeta i kreditna politika Narodne banke	154
6.2.6. Ratne reparacije i sudbina njihovog zajma	157
6.2.7. Vidovdanski ustav iz 1921.	160
6.2.8. Atentat u skupštini i kraj Kraljevine SHS	164
6.3. NOVA FORMULA - KRALJEVINA JUGOSLAVIJA	165
6.3.1. Šestojanuarska diktatura i njeni zakoni.....	165
6.3.2. Oktroisani ustav iz 1931.	168
6.3.3. Atentat na kralja Aleksandra Karadorđevića	171
6.3.4. Vlada Milana Stojadinovića	172
6.3.5. Vlada Dragiše Cvetkovića	175

7. SRBI I SRBIJA U DRUGOJ JUGOSLAVIJI	
7.1. JUGOSLAVIJA U RATU I RAT U SRBIJI	178
7.1.1. Vlada bez države – raspad Kraljevine Jugoslavije	178
7.1.2. Četnički pokret u Srbiji	179
7.1.3. Srpski kolaboracionisti i kvislinzi	183
7.1.4. Komunisti na političkoj i ratnoj sceni	185
7.1.5. Oslobodilački rat u funkciji građanskog rata	187
7.2. NASTANAK I RAZVOJ NOVE JUGOSLAVIJE	191
7.2.1. AVNOJ – revolucionarna smena vlasti	191
7.2.2. Nastanak Demokratske Federativne Jugoslavije.....	193
7.2.3. Stvaranje federalne Srbije i autonomnih pokrajina	195
7.2.4. Prve mere “narodne” vlasti	198
7.3. KONSTITUISANJE FNRJ	201
7.3.1. Ustav iz 1946.	201
7.3.2. Rezolucija Informbiroa iz 1948.	202
7.3.3. Uloga bezbednosnih službi u izgradnji FNRJ	206
7.4. USTAVNI OKVIRI NASTANKA I RAZVOJA SFRJ	209
7.4.1. Ustav iz 1963. i njegovi amandmani	209
7.4.2. Privredna reforma 1965. i prilike u Jugoslaviji	212
7.4.3. Ustav iz 1974.	217
7.4.4. “Plava knjiga” – prva reakcija Srbije na Ustav iz 1974.	219
8. SRBI I SRBIJA U AGONIJI	
8.1. „I POSLE TITA – TITO“	221
8.2. POKUŠAJ REFORMISANJA SFRJ	227
8.3. PONOVO U GRAĐANSKOM RATU	231
8.4. ŽIVOT U TREĆOJ JUGOSLAVIJI	238
8.5. PETI OKTOBAR – REVOLUCIJA ILI PUČ	243
8.6. ATENTAT NA ZORANA ĐINĐIĆA I KRAJ SRJ	245
Pogovor	251
Afterword	253
Nachwort	255
Postface	257
Послесловие	259
IZVODI IZ RECENZIJA	261
REGISTAR LIČNIH IMENA	263
LITERATURA	271
BELEŠKA O PISCU	285

*“Ko hoće nešto da učini - nađe način,
ko neće ništa da učini - nađe opravdanje”.*

Pablo Pikaso

Predgovor

Za razliku od većine drugih evropskih naroda, srpski je narod tokom viševekovnog istorijskog razvoja nekoliko puta stvarao i gubio svoju državu, ili kako je to rekao Stevan Pavlović - profesor Univerziteta u Sautemptonu: „Nije postojala trajna politička zajednica ili teritorija sa tim imenom... Srbije su nastajale, nestajale i pomerale se”. Otuda istoriju srpskog naroda pre karakteriše državno-pravni diskontinuitet, nego li kontinuitet.

I zaista, u sagledavanju njegove državno-pravne prošlosti, u gotovo četrnaestovekovnoj istoriji - od dolaska na Balkansko poluostrvo (u prvoj polovini VII veka) do danas, kuriozitet je fakat da su Srbi tradicionalno predstavljali razjedinjenu skupinu ljudi koja je retko-kad živela “pod istim krovom”. Usled te činjenice svi Srbi nisu ni mogli imati istu prošlost, jer nisu ni živeli u istim pravno-političkim okvirima, nego su živeli razbacani na “nekom tamo” prostoru “na brdovitom Balkanu” između Jadranskog mora i Save i Dunava. Otuda je stvaranje jedinstvene države predstavljalo gotovo “nemoguću misiju”, a kada bi je i stvorili - zbog svog karaktera brzo su je i olako gubili.

Do formiranja prve srpske srednjovekovne države trebalo da prođe gotovo 600 godina, kao i 140 da ona *de facto* prestane da postoji, odnosno još 100 godina da potpuno bude izbrisana sa političke karte Evrope. I ponovo je nakon toga trebalo da prođe više od 400 godina da se srpska država obnovi – s dosta muke i peripetija Srbija je na Berlinskom kongresu 1878. uspela da dobije nezavisnost. Iako joj je tadašnja međunarodna zajednica (velike sile) garantovala suverenitet (vladajuću dinastiju) i teritorijalni integritet (okvirne granice) – to Srbija sama sebi nije priznavala. Tako, nakon samo 25 godina, dolazi do promene dinastije, a nedugo zatim i do izmena granica.

U novonastalim okolnostima, Srbiju su teritorijalne aspiracije uvlačile u nove integracije - umesto “Velike Srbije” kako su očekivali vojni krugovi u Beogradu, posle Velikog rata stvorena je prva jugoslovenska država – Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca. Našavši se na teritoriji koja prevazilazi nacionalne okvire, srpska politička elita pokušala je da novostvorenu “zajednicu troimenog naroda” tretira kao svoju “državu-naciju”. U toku trajanja Kraljevine, ova politika – iako je demonstrirala silu i represiju, nije uspela da porazi ostale nacionalne identitete konstitutivnih i nekonstitutivnih naroda.

Naprotiv, jedino što je uspela da porazi i obesmisli bila je jugoslovenska ideja – iako je samo ona mogla da realizuje projekat „Svi Srbi u jednoj državi“. Na drugoj strani, novostvorenu državu sve više opterećuju brojne afere koje kulminiraju višestrukim ubistvom hrvatskih poslanika u Narodnoj skupštini. Sve ovo doprinosilo je uverenju da “zajednica troimenog naroda” nije predodređena za dugo trajanje. To se i dokazalo već na prvom velikom ispitu: prva jugoslovenska država prepuna antagonizama nije uspela da se održi u uslovima velikih međunarodnih konfrontacija i promena kakve je doneo Drugi svetski rat.

Ipak, u toku trajanja ovoga rata pronađena je nova "kohezion formula" satkana na ideološkoj osnovi: “bratstvo i jedinstvo svih njenih naroda i narodnosti” - na kojoj je ponovo obnovljeno “integralno jugoslovenstvo”. Novo “idejno rešenje” opstanka zajednice, zahtevalo je ne samo nove ljude i novu vlast - nego i novo društveno uređenje. Pristupajući “Druge Jugoslaviji”, Srbija se odrekla svih svojih dotadašnjih “atributa” državnosti (kralja, monarhije, crkve i unitarizma), a prihvatajući status “složene federalne jedinice”, sticao se utisak da je ideja o “Velikoj Srbiji” doživela poraz.

Međutim, samo se stvarao privid. Tokom čitavog trajanja “Druge Jugoslavije”, Srbija je vodila “rat” za centralizacijom države, a kada je i poslednju bitku izgubila, onda je nastavila borbu za svoju “homogenizaciju” i ukidanje autonomnih pokrajina. I taman kada je konačno uspela da “iz tri dela bude cela” – raspala se država u koju se integrisala. Neuspeo pokušaj uslovljavanja “Jugoslavije po volji Srbije”, kao i sled događaja koji je nastupio nakon kraja Hladnog rata i propasti komunizma, uzrokovali su da nestane i druga zajednica južnoslovenskih naroda. Eksperiment da se preko “ideoloških sličnosti” premoste kulturne i ekonomske razlike nije uspeo i Jugoslavija je po drugi put nestala, i to ne usled agresije spolja – nego voljom njenih naroda iznutra. Ali, s raspadom druge jugoslovenske države nisu prestale i “muke po Srbiji”. Pod prividom da “očuva” kakvu-takvu Jugoslaviju, Srbija insistira na formiranju i “Treće Jugoslavije” pod nazivom Savezna Republika Jugoslavija, u koju “uvlači” i Crnu Goru. Nakon samo desetak godina trajanja, ovaj savez se transformisao u “državnu zajednicu” - čijim je članovima data mogućnost da se putem referenduma izjasne o daljem ostanku u njoj. Kako se na plebiscitu manji “partner” odlučio za nezavisnost - Srbiji nije preostalo ništa drugo nego da se posle više od jednog veka “oranja po moru” ponovo konstituiše kao samostalna država.

Istorijski posmatrano teritorija je postala primarni nacionalni interes Srbije, a ne vladavina institucija i standard stanovništva („Velika Srbija, a ne jaka Srbija“). Teritorija postaje dokaz suprematije i hegemonije na Balkanu (okupirati i eksploatisati), a ne izraz ekonomske snage i potrebe za rasursima (integrisati i investirati). Ovaj “koncept” koji

se prenosio s generacije na generaciju nije dozvolio da se Srbija izgradi ni kao “pravna država”, a ni kao “država blagostanja”.

Pored teritorije, na formiranje nacionalne svesti - odnosno “kulta kolektivnog pamćenja”, uticala je i mitologija, koja je bila zamena za sve: svaki poraz uspela je da pretvori u pobedu, svaki gubitak u dobitak, svaku pravdu u nepravdu, svaku izdaju u patriotizam i svaki zločin u herojstvo i obratno. A suprotstaviti se nacionalnim mitovima i na njima zasnovanoj interpretaciji istorije predstavljalo je najgori jeres. Tako su “narodni epski ciklusi” prepuni izmišljotina i fantazmagorija postali “nepobitne istorijske činjenice” koje niko nije smeo da dovede u pitanje - a kamoli da opovrgne. Samim tim “srpska katarza“ i kritičko suočavanje s prošlošću gotovo da nikako nije bilo moguće, jer Srbi nikada nisu bili spremni da kažu istinu o sebi - šta je to Srbija i kolika je ta Srbija. Na drugoj strani pak, postavlja se pitanje istorijske odgovornosti vlasti i naroda - kao dva osnovna elementa koja čine državu, za njenu sudbinu. Očigledno je da su svi oni imali ambivalentan stav prema državi – samo na rečima im je bilo stalo do nje, dok su im dela govorila suprotno. Na postojanje takvog paradoksa uticao je i sam odnos između naroda i vlasti i njihovo međusobno poverenje, koje nikada nije predstavljalo „volju jednih, a obavezu drugih“, nego suprotno. Kao po pravilu, sve progresivne ideje i reforme ovde su *a priori* bile osuđene na neuspeh, a njihovi protagonisti bi bili brutalno eliminisani. Tek s protokom dosta vremena, kada je propustila brojne šanse i prilike, Srbija je postajala svesna nužnosti promena - ali uvek kao poslednja, kada je većina zemalja odavno prevazišla probleme s kojima se ona tek suočavala. Zapravo, kako je tragala za izgubljenim prostorom, Srbija je još više „trčala“ za izgubljenim vremenom. Drugim rečima, srpski narod u svojoj istoriji gotovo da nikada nije živeo životom dostojnim čoveka, jer je doista retko imao vlast koja bi mu to omogućila. Od njega je stalno tražena žrtva u ime „viših ciljeva“, za koju nikada nije dobio ništa. Samo su oni koji su ga uvlačili u ratove, jad i bedu, imali koristi. Zato su sve vlasti insistirale na tradicionalnim stereotipima („kolektivnoj amneziji“), kako se slučajno ne bi „otvorile oči“ naciji pred pogubnom istorijskom istinom.

Sva ova, kao i mnoga druga pitanja zaslužuju odgovore za generacije koje dolaze, jer - mišljenja smo, ne može se živeti dalje, a da se ne zna kako smo živeli do sada. Do „susreta sa istorijom“ neminovno mora doći, jer samo narodi koji znaju istinu o svojoj prošlosti imaju budućnost. Naravno da sve izrečeno nije moguće u ovakvom (skraćenom) obimu obrazložiti. Otuda smo se trudili da damo odgovore na ona pitanja koja smo smatrali suštinskim i makar malo razmaknemo koprenu koja se nadvija nad brojnim događajima iz naše dalje i bliže prošlosti.

Risan – Boka, 7. oktobar 2021.

Autor

1. SRBI I SRBIJA U SREDNJEM VEKU

1.1. NASTANAK I RAZVOJ SRPSKE DRŽAVE

1.1.1. Dolazak i pozicioniranje srpskih plemena na Balkan

U konglomeratu slovenskih naroda koji se naseljavaju na Balkansko poluostrvo, nalaze se i Srbi koji vode poreklo sa severa kontinenta – između donjeg toka Odre i Visle, i nazivaju sebe Belim Srbima. U potrazi za novim staništem i oni početkom VII veka prelaze Dunav i pokušavaju da na prostoru Vizantije pronađu slobodnu teritoriju kako bi na njoj organizovali život. Prema podacima koje donosi vizantijski car-pisac Konstantin VII Porfirogenit (905-959) u delu *De administrando imperio*, tadašnji car Iraklije (575-641) dozvolio im je da se u celini nasele u solunskoj temi - u kraju koji je nazvan po njima *Servia* („Srbica“). Međutim, srpske plemenske starešine nisu bili zadovoljne „uslovima i smeštajem”, tako da donose odluku o povratku. Ali samo za kratko, kada su prešli na levu obalu Dunava predomislili su se i zatražili od “cara Romeja” da ih ponovo primi. Iraklije im dozvoljava da se ponovo nasele, ali sada na sasvim suprotni kraj carstva – na opustošene i nepristupačne planinske predele Dinarskog masiva – koji se pružaju između reke Lima, gornjeg toka Drine do Ibra i Zapadne Morave - oblasti koja će kasnije dobiti naziv Raška, zatim oko srednjeg i donjeg toka Bosne (Usora i Soli); u zapadnoj Hercegovini između Cetine i Neretve (Paganija) u istočnoj Hercegovini između Neretve i Dubrovnika (Hum/Zahumlje) i u primorskim delovima od Boke do Dubrovnika sa Konavlima (Travunija). Porfirogenit spominje i Dokleju (Duklju) kao posebnu oblast, ali ne navodi plemensku pripadnost naroda koji je naseljava (kao što to čini kod ostalih područja). Nesporno je međutim, da su i predele od Boke do Bojane sa dubokim kopnenim zaleđem naseljavala srpska plemena.¹

Prilikom naseljavanja Balkana, ispoljeni su brojni destruktivni faktori koji nisu dozvoljavali da srpska plemena konstituišu jedinstvenu zajednicu. Pored prirodnih uslova - nepovezanog teritorija i „razbijenog reljefa”, nije postojala ni velika želja kod srpskih plemenskih starešina da se stvori jedinstven prostor pod jednom centralnom vlašću (plemenski

---

¹ Константин Лиричек, *Историја Срба I*, Просвета: Београд 1988, 63-89; Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета: Београд 1969, 109-125.

savez), nego je stvoreno šest srpskih „zemalja” koje zbog male gustine naseljenosti i nepovoljnog geografskog položaja nisu mogle biti trajnijeg karaktera. Tako jedan od savremenika, vizantijski pisac Pseudo Mavrikije (VII vek) u svom “Strategikonu” navodi da „kod Srba ima mnogo poglavara, koji su nesložni među sobom” i da „žive bez vlasti, u međusobnoj mržnji i ne poznaju reda”.²

Svoju relativnu stabilnost i trajnost pokazale su jedino Raška i Duklja koje će vremenom omogućiti državotvornost srpskom narodu.³

1.1.2. Država kao patrimonija

Prema Porfirogenitovim izvorima, vladavina prvih srpskih izbornih kneževa – arhonata, započinje sredinom IX veka. Ona je obeležena čestim unutrašnjim sukobima za vlast, kao i ratovima sa Bugarskom i Vizantijom.

O vladavini prva tri raška arhonta Višeslava, Radoslava i Prosigoja veoma se malo zna, ali zato o četvrtom – Vlastimiru, već postoje podaci o tome da je vodio trogodišnji rat sa bugarskim knezom Presijanom, kao i da su ga nasledila tri sina Mutimir, Strojimir i Gojnik koji „dele zemlju”, što samo ukazuje da je dotadašnji izborni princip preuzimanja vlasti zamenjen naslednim principom. Međutim, nasledni princip – naročito ako je “ostavitelj” imao više sinova, dovodio je do cepanja zemlje na udeone delove. Ovo “cepanje” imalo je negativne posledice po dalji razvoj srpske srednjovekovne države, s obzirom da su bugarski kneževi Presijan (prva polovina IX veka) i Boris (852-889) koristili neslogu i sukobe među braćom i na kraju pokorili srpske zemlje.

Za vladavinu prvih srpskih naslednih kneževa – sve do dolaska Nemanjića, karakteristično je patrimonijalno shvatanje teritorija koji personifikuje državu (lat. *patrimonium* – imanje koje svi sinovi dele posle očeve smrti). “Država” se tretira kao porodična imovina („očevina”) koja se nasleđuje, dok se načelo primogeniture (prioritetnog prava nasleđa prvorodenog sina) ne primenjuje.

U ovom periodu (druga polovina IX veka) dolazi do intenzivnijeg pokrštavanja srpskih plemenskih starešina i njihovog prevođenja u paganstva u hrišćanstvo. To što su srpski arhonti poslednji preobraćeni u hrišćanstvo, pravda se geografskim pozicioniranjem srpskih plemena (“planine su bile čuvari srpske običajnosti”) i njihovom udaljenošću od primorskih kulturnih centara duž obale Jadrana, kao i Ohrida i Soluna.

---

² https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/1_5_1.html

³ *Historija naroda Jugoslavije* I, Školska knjiga: Zagreb 1958, 245-254. Димитри Оболенски, *Византијски комнелет*, Просвета – СКЗ: Београд 1991, 53-85.

Ali, i bez obzira na ove činjenice, Srbima je nakon dolaska u Vizantiju (koja je od samog “starta” bila duboko hristijanizovana država), trebalo skoro 300 godina da prihvate hrišćanstvo. Živeći u svom paganskom svetu bili su na margini od glavnih tokova i dešavanja u državi – otuda se o njihovom ranosrednjovekovnom periodu izuzetno malo zna.⁴

Značajna uloga u hristijanizaciji Srba pripada solunskoj braći Konstantinu (Ćirilu) i Metodiju, misionarima koji su na poziv moravskog kneza Rastislava širili veru i pismenost kod Zapadnih Slovena. Od X veka srpski kneževi više ne nose paganska imena – Mutimirov sin dobija ime Stefan, a Gojnikov ime Petar. Smatra se da su tek nakon sprovedene hristijanizacije Srbi otvorili put postepene inkluzije u institucije Vizantijskog carstva.⁵

Tradicionalne međusobne sukobe srpskih naslednih kneževa na kraju je iskoristio bugarski car Simeon, koji je 925. godine uz pomoć Gojnikovog sina Petra Gojnikovića pokorio čitav srpski narod i „od malog do velikog” ga raseljava – jedan manji deo odlazi za Hrvatsku, a drugi, veći deo za Bugarsku. Prema kazivanju Porfirogenita, tri godine kasnije srpsku teritoriju obnavlja Strojimirov unuk – knez Časlav Klonimirović, koji beži iz bugarskog zarobljeništva i dolazi u Rašku gde zatiče „samo pedeset ljudi, samaca, bez žena i dece, koji žive od lova”. Priznajući vizantijskom caru vrhovnu vlast, Časlav uspeva da vrati izbeglo srpsko stanovništvo na svoja ognjišta. Posle njegove smrti, sredinom X veka, dolazi do novih podela i potpunog nestanka srpske “države” koja ulazi u sastav Samuilove Makedonije.

Druga velika srpska oblast – Duklja, nazvana po rimskom gradu Dokleji (u blizini Podgorice), imala je gotovo identičnu prošlost kao i Raška, premda se ona zasniva na sasvim drugom istorijskom izvoru – “Letopisu popa Dukljanina”. Letopis je nastao sredinom XII veka i sadrži dugu listu narodnih prvaka koji su vladali Dukljom – otuda drugi naziv za ovaj letopis – “Barski rodoslov”. Kao prvi vladar, spominje se izvesni knez Petar, koji već nosi hrišćansko ime i vlada Dukljom u drugoj polovini IX veka. Za vreme vladavine kneza Jovana Vladimira (kraj X i početak XI veka) i Duklja (poput Raške) ulazi u sastav Makedonije (oko 998. godine). Međutim, Samuilo ženi dukljanskog kneza svojom kćerkom i vraća mu zemlju na upravu, koja će se kasnije nazivati Zetom.

Nakon sloma Samuilove države (1018) i Raška i Duklja ponovo ulaze u sastav Vizantije, sve dok knez Stefan Vojislav (990-1043) nije iskoristio nemire nastale posle smrti cara Vasilija II (958-1025) i uspostavio ponovnu vlast nad Dukljom – proširenom sa Raškom i delovima Travunije i Zahumlja. Njegov sin Mihajlo Vojislavljević

---

⁴ Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, СКЗ: Београд 1973.

⁵ Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Завод за уџбенике: Београд 1987, 11-15.

(1042–1082) pronalazi *modus vivendi* sa Carigradom od koga dobija titulu protostatora i time postaje prvi srpski vladar koji je uvršten u vizantijsku administrativnu hijerarhiju (svi dotadašnji srpski arhonti bili su samozvanci). On je ujedno i prvi vladar koji je objedinio vlast nad obe srpske zemlje, s tim što je vlast u Raškoj poverio svome prvom sinu Petrislavu (1060-1083).

U cilju proširenja uticaja, Mihajlo šalje svog drugog sina Konstantina Bodina (1050-1101) da pomogne ustanak u Makedoniji (1072), gde ga narod prihvata i proglašava za “cara” i naslednika Samuilovog. Na drugoj strani, Mihajlo uspeva da od pape Grgura VII (1015-1085) izdejstvuje kraljevsku titulu (1077). Mihajlo je potpuno suvereno vladao svojom državom, a nakon njegove smrti nasledio ga je sin Konstantin Bodin.

Za vreme Bodinove vladavine Duklja se nalazi na vrhuncu moći – on ima vlast nad Bosnom, Zahumljem, Travunijom i Raškom. Kako je Duklja postala međunarodno priznata, subjektivitet države pratio je i određeni stepen crkvene samostalnosti i dostojanstva (titularnosti). Tako je Bar postao sedište nadbiskupije (1089), dok papa Kliment III (1130-1191) priznaje barskom nadbiskupu i mitropolitску vlast – titulu *Primas Servie*. Bodinovo uzdizanje nikako nije bilo lako, jer je pored spoljašnjeg neprijatelja (Vizantije), protiv sebe imao još desetero rođene braće i osmoro braće od stričeva. Spretnom politikom uspeo je eliminisati sve kandidate koji su mogli ugroziti njegov položaj. Odbacuje patrimonijalno shvatanje upravljanja državom i vlast nad pripojenim zemljama poverava županima koji mu se zaklinju na vernost (a ne nepouzdanju rodbini). Tako je umesto Petrislava, upravu nad Raškom poverio dvojici župana Vukanu i Marku. Međutim, nakon smrti nestala je i njegova država.⁶

1.1.3. Srbija u doba Nemanjića

U Raškoj sve više jača Vukan (1050-1112) koji se osamostaljuje i čak preduzima napade na Vizantiju. I njegov sinovac Uroš (1084-1145) se teritorijalno proširuje što izaziva vojnu intervenciju cara Manojla I Komnina (1143-1180). Vizantijski vladar dovodi za župana “svog čoveka” Tihomira (1113-1168), a u cilju obezbeđenja lojalnosti deli Rašku na udeone kneževine između Tihomirove braće Stracimira, Miroslava i Nemanje (1113–1199). Ubrzo među braćom izbijaju sukobi iz kojih Nemanja izlazi kao pobednik - Tihomir se “igrom slučaja” davi u reci Sitnici, dok se Stracimir i Mirosлав odriču vlasti u svojim

---

⁶ Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Прометеј: Нови Сад 2002, 38-40; Сима М. Ђирковић, *Срби међу европским народима*, Београд 2004, 26–30.

županijama. Oslanjajući se na Mlečane i Mađare koji su nekako istovremeno ratovali protiv Vizantije, Nemanja uspeva da proširi teritoriju i na oblast Zete i da se oko 1170. godine učvrsti na vlasti proglašavajući sebe za velikog župana.

Gubitak značajnog dela teritorije primorala je novog vizantijskog cara Isaka II Anđela (1156-1204) da okupi veliku vojsku i u bici na Moravi 1190. porazi Nemanju. Međutim, car s Nemanjom zaključuje "častan mir" i umesto dotadašnjeg nepriznavanja bilo kakve državnosti, Srbiji je priznata svojevrsna nezavisnost. Nemanji se priznaje suverenitet, koji se učvršćuje dinastičkim brakom između careve sinovice Evdokije (ćerke Aleksija III, 1153-1211) i njegovog sina Stefana.

Iako je upravu nad Zetom poverio svome prvorodenom sinu Vukanu (koja se kao zasebna teritorijalna celina dodeljivala prestolonasledniku), on se 1196. godine odriče velikožupanske titule u korist svog srednjeg sina Stefana, prozvanog Prvovenčani („prvokrunisani“). Stefan je uveden u carsku porodicu (gde dobija još veću titulu - sevastokratora), dok Raška (Srbija) biva uključena u vizantijsku zajednicu naroda.⁷ Nakon toga Nemanja se zakaluderio i kao monah Simeon otišao u svoju zadužbinu manastir Hilandar na Svetu goru kod najmlađeg sina Rastka [koji se takođe bio zakaluderio i kao monah Sava (1176-1236) posvetio duhovnom uzdizanju naroda].

Početak vladavine Stefana Nemanjića (1166–1228) obeležile su dosta izmenjene političke prilike na Balkanu, kao i sukob sa bratom Vukanom, koji ga uz pomoć Mađara 1202. godine uspeva zbaciti s prestola - ali samo za kratko, jer se već naredne godine Stefan uz podršku Bugara ponovo vratio na presto.⁸

Presudan moment u Stefanovoj vladavini bio je IV krstaški pohod, kada su 1204. krstaši zauzeli Carigrad, nakon čega je formirano Latinsko Carstvo. Povod za "skretanje" sa puta ka Svetoj zemlji, bio je poziv zbačenog sina Isaka II – Aleksija IV Anđela (1182-1204) čiji je presto uzurpirao stric Aleksije III (tast Stefana Nemanjića). Kako je nakon "ukazane pomoći" obećana nagrada izostala, krstaši pristupaju "samonaplati" - pljačkaju Carigrada, dok se carska porodica i patrijaršija sklanja u Nikeju.

---

⁷ Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, н.д. 262-267.

⁸ Смиљана Марјановић-Душанић, *Свето и пропадљиво*, Клио: Београд 2017. Sukobi oko prestola između dva brata pretvorili su se u pravi građanski rat koji je pretio da potpuno uništi Rašku. Stefana i Vukana uspeo je da pomiri najmlađi brat – monah Sava, tako što je 1207. godine ekshumirao posmrtno ostatak njihovog oca – kanonizovanog Nemanje, iz Hilandara u Studenicu, i primorao ih da se zakunu nad „svetim moštima“. Tom prilikom stvoren je mit o čudesnim svojstvima posmrtnih ostataka Svetog Simeona – prozvanog „Mirotočivi“ jer se zavađena braća mire i „pronalaze put u veri što omoguće prosperitet srpskoj zemlji“.

Pad Carigrada vešto koriste Bugari i Mađari, koji teritorijalno uvećavaju svoje države - prisvajajući delove Vizantije (ugrožavajući na taj način i „teritorijalnu celovitost“ Srbije, koja zbog svog vazalnog statusa nije mogla da štiti i brani prostor koji je smatrala svojim). Uvidevši da u ovakvom položaju predstavlja samo „lak plen“, Stefan traži alternativna rešenja kako bi obezbedio suverenitet i teritorijalni integritet. Na predlog mletačkog dužda Enrika Dandola (1107-1205) donosi odluku da svoj položaj učvrsti novim dinastičkim brakom: razvodi se od Evdokije i ženi „boljom prilikom“ – venecijanskom princezom Anom, njegovom unukom. Na taj način oslonac Stefanove politike postaje Mletačka republika koja mu omogućuje da 1217. dobije kraljevsku krunu od pape Honorija III (1148-1227) čime je Srbiji priznata nezavisnost.⁹

Kako je dobijanje insignija svetovne vlasti stiglo iz Rima, Srbija se nalazila na putu priznavanja papskog primata, što nailazi na negodovanje Stefanovog mlađeg brata. Otuda monah Sava odlazi u Nikeju, gde od izbeglog cara Teodora Laskarisa (1174-1222) i vasiljenskog patrijarha Manojla Sarantena (?-1222) uspeva da izdejstvuje crkvenu samostalnost - obećavajući zauzvrat vernost istočnoj crkvi. Na taj način je Raška uspela da se oslobodila stogodišnjeg tutorstva Ohridske arhiepiskopije, dok monah Sava postaje prvi hirotonisani srpski episkop. Nakon toga je u manastiru Žiči (koja je postala sedište srpske arhiepiskopije) izvršena ponovna procesija inauguracije Stefana Nemanjića („drugovenčanje“), gde mu krunu na glavu sada stavlja upravo imenovani episkop Sava. Sa sticanjem autokefalnosti (crkvene samostalnosti) 1219. godine, uspešno je savladana i poslednja prepreka na putu ka potpunj državnoj nezavisnosti.

No, i pored toga, Stefan „Prvovenčani“ nije raskinuo odnose sa papstvom, nego je omogućio slobodan rad „latinskoj crkvi“, njenom sveštenstvu i vernicima. Tako je Srbija već na samom startu pokazivala znake vođenja neutralne politike, što je bila više posledica njenog geografskog položaja nego stvarnih namera njenih vladara.

Međutim, teško je bilo očuvati stečenu nezavisnost – naročito u okolnostima turbulentnih prilika na Balkanu i već tradicionalnih srpskih nesuglasica. Ovakvu situaciju vešto koristi srpska vlastela za jačanje sopstvenih pozicija. Na ruku im idu i česte smene vladara nakon Stefanove smrti. Njegovi sinovi Radoslav (1192–1234) i Vladislav I (1198–1267) međusobno se sukobljavaju i relativno kratko vladaju, tako da tek treći sin Stefan Uroš I (1223–1277) uspeva da obezbedi dugotrajan mir u kom Srbija osetno napreduje - za vreme njegove vladavine u Srbiju dolaze Nemci iz Saksonije (Sasi) koji doprinose razvoju rudarstva, kao i Dubrovčani koji unapređuju trgovinu.

---

⁹ Владимир Поровић, *Велика Србија*, Народно дело: Београд 1924. 4-5.